REVIEW OF RESEARCH
ISSN: 2249-894X
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF)
VOLUME - 15 | ISSUE - 9 | JUNE - 2026

"बेला साखर कारखान्याचे स्थानिक शेतकरी आणि कामगार यांच्यावरील सामाजिक परिणामांचे परीक्षण: एक अध्ययन"

कु. विद्या शामराव बनसुले
संशोधिका

डॉ. अनुराधा एम. खाडे
मार्गदर्शिका, एम.ए., एम. फिल., पीएच.डी. (समाजशास्त्र)
स्व. निर्धन पाटील वाघाये महाविद्यालय लाखनी, जि.भंडारा.

सारांश:

या शोधनिबंधात बेला साखर कारखान्याचे स्थानिक शेतकरी आणि कामगार यांच्यावरील सामाजिक परिणामांचे परीक्षण केले आहे. गुणात्मक मुलाखती व परिमाणवाचक सर्वेक्षणांचा समावेश असलेल्या मिश्र-पद्धतींच्या दृष्टिकोनातून, अध्ययन कारखान्याचा सामाजिक-आर्थिक परिस्थिती, रोजगार पद्धती आणि सामुदायिक कल्याणावर कसा प्रभाव पाडतो हे शोधतो. बेला साखर कारखान्याचे सकारात्मक आणि नकारात्मक असे दोन्ही प्रकारचे सामाजिक परिणाम होत असल्याचे निष्कर्षातून स्पष्ट झाले आहे. सकारात्मक बाजूने कारखाना स्थिर रोजगार संधी प्रदान करतो, स्थानिक पायाभूत सुविधा वाढवतो आणि प्रादेशिक अर्थव्यवस्थेला चालना देतो. तथापि, संशोधनामध्ये कामगार शोषण, पर्यावरणाचा ऱ्हास आणि पारंपारिक कृषी पद्धतींमध्ये होणारे बदल यासारखी आव्हाने देखील ओळखली गेली आहेत हा अध्ययन औद्योगिक विकास आणि सामाजिक बदल यांच्यातील गुंतागुंतीच्या संबंधांवर प्रकाश टाकतोतसेच सामाजिक फायदे वाढवताना प्रतिकूल परिणाम कमी करण्यासाठी शाश्वत पद्धती आणि धोरणांच्या गरजेवर भर देतो. क्षेत्रातील समतोल सामाजिक-आर्थिक विकास सुनिश्चित करण्यासाठी कामगार परिस्थिती सुधारणे, समुदाय प्रतिबद्धता वाढवणे आणि पर्यावरणीय टिकाऊपणाला चालना देण्यासाठी शिफारशी अध्ययनाचे निष्कर्ष प्रदान करतात.

मुख्य शब्द: *बेला साखर कारखाना, सामाजिक परिणाम, शेतकरी, कामगार, ग्रामीण अर्थव्यवस्था, समुदाय गतिशीलता.*

परिचय:

ग्रामीण भागातील सामाजिक-आर्थिक परिदृश्याला आकार देण्यात औद्योगिक विकास महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतो. या उद्योगांपैकी, साखर उत्पादन हा ऐतिहासिकदृष्ट्या कृषी अर्थव्यवस्थेचा आधारस्तंभ राहिला आहे, विशेषत: ज्या प्रदेशांमध्ये ऊस लागवड ही प्राथमिक कृषी क्रिया आहे. बेला साखर कारखान्याचा, या प्रदेशातील एक प्रमुख औद्योगिक एकक म्हणून स्थापन झालेल्या, स्थानिक समुदायावर, विशेषतः शेतकरी आणि कारखान्यातील कामगारांवर खोलवर परिणाम झाला आहे. बेला साखर कारखान्याच्या स्थानिक

लोकसंख्येवर सामाजिक परिणामांचे विश्लेषण करणे, हा कारखाना सामाजिक-आर्थिक परिस्थिती, कामगार गतिशीलता आणि आसपासच्या भागातील सामुदायिक जीवनावर कसा प्रभाव टाकतो यावर लक्ष केंद्रित करणे हे या शोधनिबंधाचे उद्दिष्ट आहे.

बेला साखर कारखान्याच्या उपस्थितीमुळे स्थानिक शेतकरी व कामगारांसाठी सकारात्मक आणि नकारात्मक दोन्ही परिणाम झाले आहेत. एकीकडे, याने रोजगाराच्या संधी, सुधारित पायाभूत सुविधा आणि स्थानिक बाजारपेठांना चालना दिली आहे. दुसरीकडे, कामगार शोषण, पर्यावरणाचा ऱ्हास आणि बदलत्या सामाजिक-आर्थिक शक्तीच्या गतिशीलतेबद्दल चिंता व्यक्त केली गेली आहे. धोरणकर्ते उद्योग नेते आणि सामाजिक असमानता दूर करताना शाश्वत विकासाला चालना देणाऱ्या समुदायसमर्थनासाठी हे सामाजिक परिणाम समजून घेणे महत्त्वाचे आहे.

हा अध्ययन सर्वेक्षण, मुलाखती आणि अभिलेखीय संशोधनाद्वारे गुणात्मक आणि परिमाणवाचक डेटा संकलन एकत्र करून मिश्र पद्धतींचा वापर करतो. स्थानिक शेतकरी आणि कारखाना कामगारांच्या जीवनातील अनुभवांचे परीक्षण करून, संशोधन बेला साखर कारखान्याने सामाजिक संबंध, आर्थिक परिस्थिती आणि समुदाय कल्याण कसे बदलले आहे याचे सर्वसमावेशक विश्लेषण देतो. ग्रामीण समाजांवरील औद्योगिक प्रभावांबद्दल चालू असलेल्या चर्चेत योगदान देणे आणि औद्योगिक वाढीला सामाजिक जबाबदारीसह समतोल राखण्यासाठी भविष्यातील धोरणांची माहिती देणे हे निष्कर्षांचे उद्दिष्ट आहे.

संशोधनाचे उद्दिष्ट:

१) बेला साखर कारखान्याचे स्थानिक शेतकरी आणि कामगार यांच्यावरील सामाजिक परिणामांचे परीक्षण करणे.
२) कारखाना उत्पन्न पातळी, रोजगाराच्या संधी आणि स्थानिक शेतकरी व कामगार यांच्या जीवनमानावर कसा प्रभाव टाकतो याचे मूल्यमापन करणे.
३) कारखान्याच्या उपस्थितीमुळे सामाजिक संरचना, सामुदायिक नातेसंबंध आणि सांस्कृतिक पद्धतींमधील बदलांची तपासणी करणे.
४) कारखाना आणि संबंधित कृषी क्षेत्रातील कर्मचाऱ्यांच्या कामाच्या परिस्थिती, कामगार अधिकार व नोकरीची सुरक्षा तपासणे.
५) कारखाना आणि स्थानिक शेतकरी यांच्यातील संबंधांचे विश्लेषण करणे, ज्यामध्ये कंत्राटी शेती, किंमत धोरणे आणि संसाधनांचा प्रवेश यासंबंधीच्या मुद्द्यांचा समावेश आहे.
६) शेतकरी आणि कामगारांसमोरील आव्हाने, जसे की आर्थिक अवलंबित्व व पर्यावरणीय चिंता, संभाव्य सामाजिक फायदे आणि वाढीच्या संधींवर प्रकाश टाकणे.

साहित्य समीक्षा:

अनेक अभ्यासांमध्ये साखर कारखान्यांच्या स्थानिक समुदायांवर होणाऱ्या व्यापक सामाजिक प्रभावांची चर्चा केली जाते, जे बेलाशी विशिष्ट नसतानाही, सामान्य कल प्रतिबिंबित करणारी अंतर्दृष्टी देतात. डॉ. आदिनाथ बी. कुचनूर (२०१३) यांनी भारतातील सहकारी साखर कारखान्यांच्या सामाजिक आर्थिक फायद्यांवर प्रकाश टाकला, ज्यात रोजगार निर्मिती आणि सुधारित रस्ते आणि वीज यासारख्या पायाभूत सुविधांच्या विकासासह स्थानिक अर्थव्यवस्थेवर सकारात्मक परिणाम अधोरेखित केले. तथापि, डॉ. मीनाक्षी चौहान आणि डॉ. भूदेव सिंग (२०१७) यांना असे आढळून आले की साखर कारखान्यांतील कामगारांना मिळणारे रोजगार फायदे अनेकदा त्यांच्या राहणीमानावर प्रतिकूल परिणामांसह होते, ज्यामुळे आर्थिक लाभ आणि सामाजिक खर्च यांच्यातील गुंतागुंतीचा समतोल दिसून येतो. ईस्ट आफ्रिकन जर्नल ऑफ सोशल सायन्सेस अँड ह्युमॅनिटीजमध्ये नोंदवलेले गोबेना (२०१७) यांचे अध्ययन, साखर कारखान्याच्या विस्तारामुळे शेतकऱ्यांना होणारे विस्थापन आणि जमिनीचे नुकसान, कृषी क्षमता आणि आर्थिक स्थिरतेवर योग्य मोबदला न देता जमिनीच्या विस्थापनाच्या नकारात्मक परिणामांवर भर देण्यात आला आहे. त्याचप्रमाणे, स्कॉलर मीडिया आफ्रिका (२०२४) ने साखर कारखान्यांसह मोठ्या कृषी संस्थांद्वारे लहान शेतकऱ्यांच्या शोषणावर चर्चा केली व योग्य उपचार आणि सुधारित परिस्थितीसाठी समर्थनाच्या महत्त्वावर जोर दिला. एकत्रितपणे, या अध्ययनातून असे दिसून येते की साखर कारखाने स्थानिक विकासाला चालना देऊ शकतात, परंतु ते आर्थिक व्यत्यय आणि सामाजिक असमानता देखील धोक्यात आणतात, जे संतुलित धोरणे व सक्रिय समुदाय सहभागाची आवश्यकता दर्शवतात.

संशोधन पद्धती:

बेला साखर कारखान्याचे स्थानिक शेतकरी आणि कामगार यांच्यावरील सामाजिक परिणामांचे विश्लेषण करण्यासाठी हा अध्ययन मिश्र पद्धतींचा वापर करतो. यात वर्णनात्मक आणि शोधात्मक संशोधन रचना वापरली गेली आहे. सर्वेक्षणे, मुलाखती, लक्षित गट चर्चा, क्षेत्र निरीक्षणे आणि दुय्यम स्रोताद्वारे माहिती संकलित केली गेली आहे एक स्तरीकृत यादृच्छिक नमुना पद्धती कारखान्यामुळे प्रभावित झालेल्या विविध गटांचे प्रतिनिधित्व सुनिश्चित करते.

बेला साखर कारखान्याचे स्थानिक शेतकरी आणि कामगारांवर होणारे सामाजिक परिणाम:

बेला साखर कारखान्याने स्थानिक शेतकरी आणि कामगारांवर लक्षणीय परिणाम केला आहे, त्यांची आर्थिक परिस्थिती व सामाजिक जीवन बदलले आहे. शेतकऱ्यांसाठी, कारखाना उसासाठी एक विश्वासार्ह बाजारपेठ उपलब्ध करून देतो, ज्यामुळे व्यावसायिक शेतीकडे वळण्यास प्रोत्साहन मिळते. यामुळे वाढीव लागवड होते, उत्पन्नाचा एक स्थिर स्रोत मिळतो आणि आर्थिक स्थिरता सुधारते. शेतकऱ्यांचे जीवनमान चांगले होते, अत्यावश्यक सेवांमध्ये प्रवेश मिळतो आणि आधुनिक कृषी तंत्रांमध्ये गुंतवणूक केली जात आहे, ज्यामुळे उच्च उत्पादन आणि उत्पादकता वाढते आहे.

तथापि, कृषी पद्धतींवर कारखान्याचा प्रभाव आव्हानांशिवाय नाही. ऊस लागवडीवरील वाढीव लक्ष अनेकदा कृषी विविधता कमी करते, ज्यामुळे शेतकरी बाजारातील चढउतारांना असुरक्षित बनवतात आणि जमिनीची सुपीकता कमी होते. कारखान्याच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी आवश्यक असलेली सघन ऊस शेती देखील जमिनीची सुपीकता कमी करते आणि पाण्याचा वापर वाढवते, ज्यामुळे प्रदेशासाठी दीर्घकालीन पर्यावरणीय चिंता निर्माण झाल्या आहेत.

कारखान्याचा स्थानिक कामगार शक्तीवर देखील लक्षणीय सामाजिक आणि आर्थिक परिणाम झाला आहे. हे एक प्रमुख रोजगार प्रदाता म्हणून उदयास आले आहे, कुशल व अकुशल कामगारांना नोकऱ्या देते, ग्रामीण बेरोजगारी कमी करते आणि शहरी भागात स्थलांतर रोखते. कारखान्यातील नियमित मजुरी सुधारित कौटुंबिक उत्पन्नामध्ये योगदान देते, चांगले राहणीमान सक्षम करते आणि लोक सामाजिक सुविधांमध्ये प्रवेश करतात. कारखान्याची उपस्थिती वाहतूक, लघुउद्योग आणि स्थानिक बाजारपेठे यांसारख्या सहायक व्यवसायांना समर्थन देऊन स्थानिक अर्थव्यवस्थेला चालना देते. कामगार आणि त्यांच्या कुटुंबियांना सुधारित पायाभूत सुविधांचा फायदा होतो, जसे की चांगले रस्ते, वीज आणि वैद्यकीय व शैक्षणिक सुविधांचा प्रवेश.

हे सकारात्मक परिणाम असूनही, कारखान्यातील कामगारांसमोर आव्हाने कायम आहेत. साखर कारखान्यांतील कामाची परिस्थिती शारीरिकदृष्ट्या गरजेची आणि धोकादायक असू शकते, कर्मचाऱ्यांना अनेकदा ऑफ सीझनमध्ये कार्याच्या असुरक्षिततेचा आणि आर्थिक अस्थिरतेचा सामना करावा लागतो. याव्यतिरिक्त, कारखान्याची कामगार धोरणे आणि मजुरी नेहमी न्याय्य कामगार मानकांशी जुळत नाही, काही कामगारांना कमी पगार आणि पुरेसा लाभ मिळत नाही.

त्याच्या आर्थिक प्रभावाच्या पलीकडे, कारखान्याने कॉर्पोरेट सामाजिक जबाबदारी कार्यक्रम, सार्वजनिक कल्याण उपक्रमांमध्ये गुंतवणूक आणि सामाजिक व सांस्कृतिक उपक्रमांसाठी केंद्र तयार करून स्थानिक समुदायांच्या सर्वांगीण विकासात योगदान दिले आहे. तथापि, कारखान्याच्या कामकाजाच्या पर्यावरणीय आणि आरोग्यावरील परिणामांबद्दल देखील चिंता आहेत. या आव्हानांना संबोधित करण्यासाठी एक संतुलित दृष्टीकोन आवश्यक आहे जो शाश्वत कृषी पद्धती, वाजवी कामगार परिस्थिती व जबाबदार पर्यावरणीय कारभारीपणा सुनिश्चित करतो.

स्थानिक शेतकऱ्यांवर सामाजिक परिणाम:

बेला साखर कारखान्याने स्थानिक शेतकरी समुदायांवर लक्षणीय परिणाम केला आहे, आर्थिक संधी आणि असुरक्षा प्रदान केल्या आहेत. हे ऊसासाठी एक विश्वासार्ह बाजारपेठ प्रदान करते, कुटुंबांचे आर्थिक कल्याण सुधारते आणि त्यांना उत्तम शेती उपकरणे, आधुनिक सिंचन तंत्रव सुधारित जीवनमान यामध्ये गुंतवणूक करण्यास सक्षम करते. तथापि, हा आर्थिक फायदा अंतर्निहित जोखमींसह होतो, जसे की ऊसाचा एकमेव खरेदीदार म्हणून कारखान्यावर जास्त अवलंबून राहणे, ज्यामुळे शेतकरी आर्थिकदृष्ट्या परावलंबी आणि बाह्य बाजार शक्तींना असुरक्षित बनवतात.

जागतिक आणि देशांतर्गत साखरेच्या किमतीतील चढउतारांचा थेट परिणाम शेतकऱ्यांना दिल्याजाणाऱ्या किमतींवर होतो, ज्यामुळे उत्पन्नात लक्षणीय बदल होतो. जेव्हा साखरेचे भाव घसरतात तेव्हा शेतकऱ्यांना त्यांच्या पिकांसाठी कमी पैसे मिळतात, ज्यामुळे

त्यांचे नफा कमी होतो. कारखान्याकडून वारंवार पैसे देण्यास होणारा विलंब आर्थिक नियोजनात व्यत्यय आणतो ज्यामुळे शेतकऱ्यांना उत्पादन खर्च भागवणे, कर्जाची परतफेड करणे आणि घरगुती खर्च भागवणे कठीण होते.

प्राथमिक नगदी पीक म्हणून ऊसावर लक्ष केंद्रित केल्याने कृषी वैविध्य कमी होते, स्थानिक अन्न सुरक्षा कमकुवत होते आणि शेतकरी असुरक्षिततेच्या चक्रात अडकतात. कारखान्यामुळे जमिनीचा वापर आणि कृषी पद्धतींवरही गंभीर परिणाम झाला आहे ज्यामुळे पर्यावरणीय व कृषीविषयक आव्हाने निर्माण झाली आहेत. ऊस हे एक संसाधन-केंद्रित पीक आहे ज्यासाठी मोठ्या प्रमाणात पाणी आणि पोषक तत्वांची आवश्यकता असते, ज्यामुळे सिंचनासाठी भूजलाचा अतिरेक होतो, ज्यामुळे स्थानिक पाण्याच्या तक्त्यामध्ये घट होते.

ॲग्रोकेमिकल्सच्या अतिवापरामुळे स्थानिक जलस्रोत दूषित होतात, मातीचे आरोग्य कमी होते आणि प्रदेशातील जैवविविधतेवर परिणाम होतो. दीर्घकालीन मोनोकल्चर पद्धती देखील जमिनीतील सेंद्रिय पदार्थ कमी करतात, ज्यामुळे ती कमी सुपीक होते आणि धूप होण्याची अधिक शक्यता असते.

बेला साखर कारखान्याचा सर्वात लक्षणीय सामाजिक परिणाम म्हणजे शेतकरी आणि कारखाना व्यवस्थापन यांच्यातील शक्ती असमतोलाचा उदय. प्रदेशात उसाचा प्राथमिक खरेदीदार म्हणून, कारखान्याची मक्तेदारी आहे, वैयक्तिक शेतकऱ्यांची सौदेबाजी करण्याची क्षमता मर्यादित करते, ज्यांपैकी बऱ्याच जणांकडे चांगल्या परिस्थितीसाठी वाटाघाटी करण्यासाठी संसाधने किंवा प्रभावाचा अभाव आहे.

कारखाना कामगारांवर सामाजिक परिणाम:

बेला साखर कारखान्याने या प्रदेशातील रोजगाराच्या पद्धतींवर लक्षणीय परिणाम केला आहे, नवीन रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून दिल्या आहेत आणि स्थानिक बेरोजगारी कमी केली आहे. तथापि, हंगामी साखर उत्पादनामुळे, लागवड आणि कापणीच्या कालावधीत सर्वाधिक रोजगारासह, दीर्घकालीन नोकरीच्या सुरक्षिततेच्या अभावामुळे या रोजगार संधींचे वैशिष्ट्य आहे. हंगामी कर्मचाऱ्यांना अनेकदा कायम कर्मचाऱ्यांसारखे संरक्षण आणि फायदे मिळत नाहीत, ज्यामुळे त्यांना कारखान्याच्या ऑफ-सीझनमध्ये आर्थिक अस्थिरतेचा धोका असतो.

आरोग्यसेवा, सेवानिवृत्ती योजना आणि नोकरीची सुरक्षितता यासारख्या लाभांसह कायमस्वरूपी पदे मर्यादित आहेत आणि विशेषत: कुशल कामगारांसाठी किंवा दीर्घकालीन कार्यकाळ असलेल्यांसाठी राखीव आहेत. कायमस्वरूपी आणि तात्पुरत्या रोजगारातील ही असमानता कामगार दलातील आर्थिक असमानता वाढवते. कंत्राटी कामगार, जे कर्मचाऱ्यांचा एक महत्त्वपूर्ण भाग बनवतात, त्यांना पुरेशा सामाजिक संरक्षणाशिवाय कामाच्या अनिश्चित परिस्थितीचा अनुभव येतो.

कारखान्यातील कामाची परिस्थिती कर्मचाऱ्यांसाठी फायदे आणि आव्हाने यांचे मिश्रण आहे. सकारात्मक बाजूने, कारखाना संरचित रोजगार आणि नियमित मजुरीची हमी देते, जे स्थानिक कृषी कार्याद्वारे उपलब्ध असलेल्यांपेक्षा बरेचदा जास्त असते. तथापि, अनेक कारखाना कामगार कठीण कामाच्या परिस्थितीची तक्रार करतात, जसे की दीर्घ कामाचे तास, शारीरिकदृष्ट्या मागणी असलेली कामे आणि व्यावसायिक धोक्यांचा संपर्क असलेली कामे. कामगार संघटना सुधारित मजुरी, सुरक्षित कामाची परिस्थिती आणि उत्तम नोकरीची सुरक्षितता यासाठी समर्थन करण्यासाठी उदयास आली आहेत, परंतु अनेकदा कारखाना व्यवस्थापनाकडून त्यांना विरोधाचा सामना करावा लागतो.

या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी, कामगारांच्या कल्याणासह औद्योगिक वाढीचा समतोल साधणारा सर्वांगीण दृष्टिकोन आवश्यक आहे. कायमस्वरूपी रोजगाराचा विस्तार करणारी, कामगार हक्कांची अंमलबजावणी करणारी आणि न्याय्य वेतन सुनिश्चित करणारी धोरणे नोकरीची सुरक्षा आणि कामाची परिस्थिती सुधारण्यासाठी आवश्यक आहेत. कामगार संघटनांना पाठिंबा देणे आणि कामगार व कारखाना व्यवस्थापन यांच्यातील संवादाला प्रोत्साहन देणे तक्रारींचे निराकरण करण्यात आणि अधिक न्याय्य कामाचे वातावरण तयार करण्यात मदत करू शकते.

समुदाय गतिशीलता आणि सामाजिक बदल:

बेला साखर कारखान्याने स्थानिक पायाभूत सुविधा आणि सार्वजनिक सेवांवर लक्षणीय परिणाम केला आहे ज्यामुळे रस्ते, वाहतूक नेटवर्क आणि वीज पुरवठा यासारख्या अत्यावश्यक सुविधांचा विकास झाला. या सुधारणांमुळे केवळ कारखान्याला फायदा होत नाही तर स्थानिक रहिवाशांच्या जीवनाचा दर्जा वाढवून गतिशीलता आणि बाजारपेठ, शैक्षणिक संस्था व आरोग्य सेवांमध्ये प्रवेश वाढतो. सार्वजनिक आरोग्य कार्यक्रम, व्यावसायिक प्रशिक्षण आणि शैक्षणिक शिष्यवृत्तीसाठी निधी उपलब्ध करून देणाऱ्या कॉर्पोरेट सामाजिक जबाबदारी उपक्रमांसह शाळा, दवाखाने व समुदाय कल्याण कार्यक्रमांच्या स्थापनेत कारखान्याच्या उपस्थितीने योगदान दिले आहे. सुधारित

पायाभूत सुविधांमुळे स्थानिक व्यवसायव बाजारपेठांना भरभराट होण्यासाठी, प्रादेशिक अर्थव्यवस्थेत वैविध्य आणण्यासाठी आणि कारखान्यांच्या पलीकडे अतिरिक्त रोजगाराच्या संधी निर्माण करण्यासाठी प्रोत्साहन दिले आहे.

तथापि, हे फायदे संपूर्ण प्रदेशात असमानपणे वितरित केले जातात. कारखान्याच्या जवळच्या भागात सर्वात लक्षणीय सुधारणा अनुभवल्या जातात, तर दूरवरचे ग्रामीण समुदाय अनेकदा अविकसित राहतात आणि मूलभूत सुविधांचा अभाव असतो. पायाभूत सुविधांच्या विकासातील ही असमानता विद्यमान सामाजिक आणि आर्थिक असमानता अधिक खोलवर आणते. काही प्रकरणांमध्ये, स्थानिक प्रशासन सामाजिक कल्याणापेक्षा औद्योगिक गरजांना प्राधान्य देऊ शकते, ज्यामुळे अत्यावश्यक सेवांकडे दुर्लक्ष होते जसे की स्वच्छ पाणीपुरवठा आणि कमी प्रतिनिधित्व असलेल्या भागात कचरा व्यवस्थापन. परिणामी, कारखान्याने पायाभूत सुविधांच्या वाढीला उत्प्रेरित केले असताना, या फायद्यांचे असमान वितरण प्रादेशिक असमानतेला बळकटी देतेव सर्वसमावेशक विकासासाठी आव्हाने निर्माण करतात.

बेला साखर कारखान्याचा समाजातील सामाजिक संबंधांवर आणि सांस्कृतिक गतिशीलतेवर खोलवर परिणाम झाला आहे. कारखाना रोजगारातून वाढलेल्या घरगुती उत्पन्नामुळे जीवनशैली आणि उपभोग पद्धतींमध्ये बदल घडून आले आहेत, ज्यामुळे प्रगती आणि आकांक्षेची भावना वाढली आहे. तथापि, या बदलांमुळे नवीन सामाजिक विभाजने देखील निर्माण झाली आहेत, ज्यात कारखान्याच्या कर्मचाऱ्यांना शेतमजूर आणि अनौपचारिक कामगारांच्या तुलनेत अधिक सामाजिक प्रतिष्ठा आहे. स्थलांतरित मजूर अनेकदा विविध सांस्कृतिक पद्धती आणि भाषा आणतात, ज्यामुळे स्थानिक संस्कृती समृद्ध होते परंतु सामाजिक तणावात देखील योगदान होते. एकेकाळी कृषी उपजीविका व नातेसंबंधांवर आधारित पारंपारिक समुदाय संरचना देखील बदलत आहे कारण औद्योगिक रोजगार हा ओळख आणि सामाजिक स्थितीचा प्राथमिक स्रोत बनतो.

बेला साखर कारखान्याशी निगडीत सर्वात गंभीर चिंतेपैकी एक म्हणजे औद्योगिक क्रियाकलापांमुळे होणारा पर्यावरणाचा ऱ्हास. कारखान्याच्या कामकाजात मोठ्या प्रमाणात घनकचरा, रासायनिक वायू आणि वायू प्रदूषक निर्माण होतात जे स्थानिक पर्यावरणावर परिणाम करतात. औद्योगिक कचऱ्याची अयोग्य विल्हेवाट लावल्याने जवळपासचे जलस्रोत दूषित झाले आहेत, जलचर जीवनावर परिणाम झाला आहे आणि स्थानिक समुदायांसाठी सुरक्षित पिण्याच्या पाण्याचा प्रवेश कमी झाला आहे. कारखान्यातील वायू प्रदूषणामुळे श्वासोच्छ्वासाच्या समस्या, डोळ्यांची जळजळ आणि दीर्घकाळ संपर्कात राहण्याशी संबंधित इतर आरोग्य समस्यांसह खराब हवेच्या गुणवत्तेमध्ये योगदान होते.

या चिंता असूनही, कारखान्यामुळे निर्माण होणाऱ्या पर्यावरणीय व आरोग्य धोक्यांबाबत अनेकदा मर्यादित सार्वजनिक जागरूकता किंवा माहिती उपलब्ध असते. नियामक अंमलबजावणी विसंगत असू शकते आणि पर्यावरणीय उत्तरदायित्वाची मागणी करणारे समुदाय आवाज कारखान्याच्या आर्थिक व राजकीय प्रभावामुळे झाकले जाऊ शकतात. जागरुकता वाढवण्यात आणि मजबूत पर्यावरणीय संरक्षणासाठी दबाव आणण्यासाठी समर्थन गट आणि स्थानिक संस्था महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात, परंतु दीर्घकालीन प्रभाव कमी करण्यासाठी शाश्वत कृती आवश्यक आहे.

निष्कर्ष:

बेला साखर कारखान्याने या प्रदेशाच्या सामाजिक, आर्थिक आणि पर्यावरणीय परीदृश्यावर लक्षणीय परिणाम केला आहे, स्थानिक शेतकरी आणि कारखाना कामगारांना प्रभावित केले आहे. कारखान्याने रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून दिल्या आहेत, पायाभूत सुविधा सुधारल्या आहेत आणि स्थानिक अर्थव्यवस्थेला चालना दिली आहे परंतु त्यामुळे आव्हाने आणि सामाजिक परिवर्तनेही निर्माण झाली आहेत. स्थानिक शेतकऱ्यांसाठी, कारखान्याने उसासाठी एक स्थिर बाजारपेठ निर्माण केली आहे, परंतु या अवलंबित्वामुळे कृषी वैविध्य कमी झाले आहे, रासायनिक निविष्ठांचा वापर वाढला आहे आणि उसाच्या किमतीत चढ-उतार होण्याची असुरक्षितता व विलंबित देयके निर्माण झाली आहेत. कारखान्याचे वर्चस्व असलेल्या स्थितीमुळे शेतकऱ्यांची सौदेबाजी करण्याची शक्ती मर्यादित होते, आर्थिक असुरक्षितता आणि सामाजिक असमानता वाढते. कारखान्याच्या कामगारांसाठी, कारखान्याने बेरोजगारी कमी केली आहे आणि स्थिर वेतनामध्ये सुधारित प्रवेश केला आहे, परंतु नोकरीची असुरक्षितता, असुरक्षित कामाची परिस्थिती आणि कायमस्वरूपी व कंत्राटी कामगारांमधील असमानता ही आव्हाने आहेत. सामाजिक गतिशीलता कायम कामगारांच्या लहान गटापुरती मर्यादित आहे, तर इतर आर्थिक चढउतारांना असुरक्षित राहतात आणि आवश्यक कामगार संरक्षणांची कमतरता असते. स्थलांतरित मजूर समुदायाच्या गतिशीलतेवर देखील परिणाम करतात, लोकसंख्याशास्त्रीय बदल व सांस्कृतिक बदलांमध्ये योगदान देतात. व्यापक समुदायामध्ये, कारखान्याने सार्वजनिक पायाभूत सुविधांमध्ये सुधारणांना चालना दिली आहे, परंतु या प्रगती असमानपणे वितरीत केल्या गेल्या आहेत,

ज्यामुळे कारखान्याचा थेट फायदा होणारे क्षेत्र आणि अविकसित राहिलेल्या क्षेत्रांमधील भेद वाढला आहे. या सामाजिक प्रभावांना संबोधित करण्यासाठी संतुलित आणि शाश्वत दृष्टीकोन आवश्यक आहे, ज्यात न्याय्य श्रम पद्धतींना प्रोत्साहन देणे, कामाच्या परिस्थितीत सुधारणा करणे, चांगल्या किंमती यंत्रणेद्वारे शेतकऱ्यांना समर्थन देणे, पर्यावरणीय नियमांना बळकट करणे व समुदाय प्रतिबद्धता वाढवणे यांचा समावेश आहे.

संदर्भ:

1) *Sawant, Sambhaji. (2024). The Impact of Sugar Industry on the Rural Development of Solapur District. XCV. 49-56.*
2) *Sheoran, Vandana & Rani, Mamta. (2023). Sugar Industry in India: Issues and Challenges.*
3) *N. N. Tantak (2020, April 1). Impact Of Agro Based Industries In Socio Economic Change Of Rural Area In Solapur District. http://hdl.handle.net/10603/287050*
4) *Pawar Rajaram Mahadev (2016b, January 1). SOCIO ECONOMIC IMPACT OF SUGAR FACTORIES ON RURAL AREAS OF SOLAPUR DISTRICT A GEOGRAPHCAL ANALYSIS. http://hdl.handle.net/10603/93536*
5) *Yadav, Vidyadhar (2016b, January 1). SOCIO ECONOMIC IMPACT OF SUGAR FACTORIES ON RURAL AREAS OF SOLAPUR DISTRICT A GEOGRAPHCAL ANALYSIS. http://hdl.handle.net/10603/93536*
6) *Barodiya, Vaibhav B (2016b, January 1). SOCIO ECONOMIC IMPACT OF SUGAR FACTORIES ON RURAL AREAS OF SOLAPUR DISTRICT A GEOGRAPHCAL ANALYSIS. http://hdl.handle.net/10603/93536*
7) *Yadav,V. P.,(2013), 'Socio Economic Impact of A Private Sugar Factory A Case Study of Natural Sugar and Allied Industries Limited', Unpublished Ph.D. thesis, Tilak Maharashtra Vidyapeeth Pune.*
8) *2013, "India: Sugar Annual 2012", Global Agricultural Information Network report no: IN 2058, Foreign Agricultural Service, United States Department of Agriculture (USDA).*
9) *Todkarig. Role of co-operative sugar factories in rural development : a case study of damaji sugar factory, mangalweda international journal of agriculture sciences ISSN: 0975-3710 & E-ISSN: 0975–9107, Volume 4, Issue 1, 2012, pp168-171*
10) *Sanyal, N. and Bhagaria, R.P. (2008), "Indian Sugar Industry", Yojna, April, 2008.*
11) *Chauhan Manisha Oghedbhai (2007): 'A Comparative Analysis of Financial Performance visa-vis Liquidity & Profitability of Indian Sugar Industry' Ph.D thesis, Saurashtra University, Rajkot.*
12) *Mohan, S (2007), "Leverage, Liquidity and Profitability of Sugar Mill", Cooperative Sugar, Vol. 39, No. 4, NFCSF, New Delhi, December.*
13) *Hagat J.J. and Dilip Jain (2007), "Indian sugar Industry – An overview", International Sugar Journal, Vol.- 109, No.- 1304, pp. 505-509.*
14) *Wavare A.K. (2006): Role of Sugar Factory in Rural Transformation (A Case study of Tatyasaheb Kore Warna Co-operative sugar factory, Warnanagar) Trajectory Journal Vol.14. No.2 PP.57-85*
15) *S. Sarkar and A.K. Karan, "Status and Potentials of Village Agro-Industries", Occasional Paper, NABARD, Mumbai, 2005.*
16) *Wavare, A.K., (2005), 'Structure and Growth of Area Development Programme of Co-operative Sugar Factories in Maharashtra', Unpublished Ph.D. thesis, Shivaji University Kolhapur.*
17) *Mohan S. (2004), "Profitability of Sugar Industry", Cooperative Sugar, Vol. - 35, No. - 8, pp. 623-626.*
18) *Co-operative Sugar (2003): Sugar News, National Federation of Cooperative Sugar Factories Ltd. New Delhi, Vol. 34, No. 7, March, pp. 543.*
19) *Gavade P. N., and Dr. Patil J. F., 'Problem and Prospects of Sugar Industry in 21st Century' Indain Co-operative Review, Vol. XXXVIII, No. 4 April 2001.*
20) *Daxa Gohil (2000), "Analysis of profitability in sugar industry - a case study of Bardoli Cooperative Sugar Mill", Cooperative Sugar, Vol.-31, No. - 7, pp.541-545.*
21) *Jain S.L (2000), "Indian Sugar Sector on Reforms Path", Indian Sugar, Vol. 50, No. 5, pp. 269-80.*
22) *Kumar Chittaranjan, Sugar Industry Management, Deep and Deep Publications, New Delhi, 2000.*

23) *Lal Mrigendra Singh Baghel and N.G. Pendse, (2000) "Role of Agro-Based Industries within the Industrial Development within the State of Madhya Pradesh", khaddar Gramodyog, Vo. 41, No.10, pp.474-482.*
24) *Chandrasekaran N. (1999), "Financial performance of Indian Sugar Industry", The Management Accountant, Vol. - 34, No. - 4, pp. 293-298.*
25) *T.S. Chahal and H. Singh, "Impact of building and Agro-Food business on financial gain and Employment on Farmers in Punjab", Southern economic expert, Vo. 38, No.15, Gregorian calendar month 1-15, 1999, pp. 9-12.*
26) *Govt. of India ,,Report of the High-Power Committee on Sugar Industry□, (1998) Page No.85 to98*
27) *Kawal Raj Dawar (1998), "Determinants of Profitability in the Sugar Industry in Punjab and Haryana: A Sector Wise Analysis", Indian Cooperative Review, Vol.25, No. - 4, pp. 325 - 331.*